

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

ویژگیهای فرماندهان و سپاهیان از منظر قرآن، سنت و نهج البلاغه

حسین اژدری زاده^۱، علی قربانی^۲

^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق

^۱ دانشجوی دوره دکتری رشته جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق

چکیده: نهج البلاغه کتابی است که می‌توان در آن از سخنان و نامه‌های امام علی «ع» یک قانون جامع و کامل برای زندگی استخراج و تهیه و تدوین نمود. در نوشته حاضر با محوریت نامه ۵۳ نهج البلاغه که همان عهدی است که آن حضرت به هنگام برگزیدن مالک اشتر به ولایت مصر، برای وی نوشته است. با محور قرار دادن این نامه در آنجا که نقش و وظایف سپاهیان و فرماندهان را تشریح می‌کنند به ویژگیهای فرماندهان اسلام از منظر قرآن و سیره پرداخته می‌شود. شخصیت امیرالمؤمنان امام علی «ع» و حیات ایشان مملو از درسها و عبرتهای فراوان در همه زمینه‌های زندگی است و نبوغ و عظمت ایشان را می‌توان از لابلای کتاب شریف نهج البلاغه درک کرد. نهج-البلاغه کتابی است که می‌توان در آن از سخنان و نامه‌های امام علی «ع» یک قانون جامع و کامل برای زندگی استخراج کرد در نامه ۵۳ حضرت امیر «ع» به عنوان یک عهد با مالک اشتر هنگامیکه به ولایت مصر برگزیده شد را بازگو می‌کند که در این نامه پیرامون ملت و حاکم و شورا و علماء و فرماندهی سپاهیان و لشکریان و مالیات و قضاوت و ... سخن می‌گویند. در نوشتار حاضر سعی شده با بهره‌گیری از قرآن کریم، سنت و نهج البلاغه با روش تحلیل محتوا به ویژگیهای فرماندهان و سپاهیان در حکومت‌های اسلامی پرداخته شود.

واژه‌های کلیدی: قرآن کریم، سنت، نهج البلاغه، طبقه اجتماعی، ویژگیهای فرماندهان، سپاهیان

hajdaryzadeh@rihu.ac.ir

aghorbani@rihu.ac.ir

^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق

^۲ دانشجوی دوره دکتری رشته جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

کلیات

در نامه ۵۳ حضرت به مالک اشتر، بخشی را پیرامون سپاهیان و اهمیت آنان در دولت اسلامی اختصاص داده است. سپاهیان کسانی هستند که از مردم و دولت محافظت می‌کنند و امت را مطیع حاکم شرعی می‌نمایند. بنابراین آنان زینت والیان بوده و برای حفظ عزت دین، وجودشان ضروری است و وسیله امنیت و استقرار دولت هستند و بدون سپاهیان، دولت و مردم بر پا نیستند. «سپاهیان به اذن خداوند دژهای مردم‌اند و زینت فرمانروایان و عزت دین و وسیله امنیت، که مردم بی‌آنان آسایش نخواهند داشت».

در بحث از نیروهای نظامی یا سپاهیان یا فرماندهان نکته حائز اهمیت بُعد جامعه‌شناختی آن است که این نیروها در واقع به عنوان یک طبقه اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرند و چون جزو طبقه اجتماعی محسوب می‌شوند پس، از منظر جامعه‌شناسی قابل بررسی هستند. حضرت علی «ع» امور نظامی را در متن جامعه اسلامی پذیرفته‌اند و از نظر جامعه‌شناسی آنرا یکی از طبقات اجتماعی معرفی می‌فرمایند که در نامه ۵۳ به مالک اشتر نکاتی را در این مورد گوشزد نموده‌اند.

بخشی از نامه ۵۳ حضرت علی «ع» به مالک اشتر

در ابتدا بخشی از نامه معروف حضرت علی «ع» به مالک اشتر هنگامیکه به ولایت مصر برگزیده شد را می‌آوریم و پس از آن به تفصیل در مورد ویژگیهای فرماندهان و سپاهیان از منظر قرآن کریم، سنت و نهج‌البلاغه می‌پردازیم:

ارتش به اذن خداوند دژ مردم، و زینت حاکمان، و ارجمندی دین، و راههای امنیت‌اند، که مردم بدون آنان برپای نمانند.

سپس نظام ارتش جز با مالیاتی که خداوند برای آنان قرار داده استوار نگردد، مالیاتی که به وسیله آن در جنگ با دشمن توانا می‌شوند، و برای اصلاح زندگی خود به آن تکیه می‌نمایند، و مایه رفع نیازمندیهای آنان است. سپس کار ارتش و مالیات دهندگان استوار نگردد جز با گروه سوم که عبارتند از قضا و کارگزاران حکومت و منشیان حسابگر که قراردادهای محکم می‌کنند، و آنچه را به سود رعیت است جمع می‌نمایند، و در امور خصوصی و عمومی بر آنان اعتماد می‌شود.

و کار اینان نیز به سامان نشود جز با تاجران و صنعتگران که آنچه برای مردم سودمند است فراهم می‌آورند، و بازارها را به آن برپا می‌دارند، و به کارهایی که به نفع مردم است دست می‌زنند، کارهایی که از غیر ایشان ساخته نیست.

آن که پیش تو نسبت به خداوند و پیامبر و پیشوایت خیرخواه‌تر و پاک‌دامن‌تر و بردبارتر است او را به فرماندهی ارتشت انتخاب کن، از آنان که دیر به خشم آیند، و پوزش پذیرترند، و به ناتوانان مهربان، و در برابر زورمندان گردنفرانند، و از آنان که خشونت او را بر نیانگیزد، و ناتوانی وی را بر جای نماند.

با صاحبان مکارم و شرافت، و خانواده‌های شایسته و دارای سوابق نیکو، پیوند برقرار کن، پس از آن با دلاور مردان و شجاعان و بخشندگان و جوانمردان رابطه برقرار ساز، زیرا اینان جامع بزرگواری، و شاخه‌هایی از خوبی و احسانند.

و باید برگزیده‌ترین سران سپاهت نزد تو کسی باشد که در کمک به سپاهیان مواسات را رعایت نماید، و از توانگری خود به آنان احسان کند به اندازه‌ای که بتواند سپاهیان و خانواده‌های آنان را که از خود به جای نهاده‌اند اداره نماید، تا اندیشه آنان در جنگ با دشمن یک اندیشه باشد، چرا که عنایت تو نسبت به آنان دل‌هایشان را متوجه تو می‌گرداند.^۳

ویژگی‌های مطلوب فرماندهان و سپاهیان

- ایستادگی در عهد و پیمان خود:

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَ جُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (۲۴۹ بقره)

و هنگامی که طالوت (به فرماندهی لشکر بنی اسرائیل منصوب شد، و) سپاهیان را با خود بیرون برد، به آنها گفت: «خداوند، شما را به وسیله یک نهر آب، آزمایش می‌کند؛ آنها (که به هنگام تشنگی،) از آن بنوشند، از من نیستند؛ و آنها که جز یک پیمانه با دست خود، بیشتر از آن نخورند، از من هستند» جز عده کمی، همگی از آن آب نوشیدند. سپس هنگامی که او، و افرادی که با او ایمان آورده بودند، (و از بوته آزمایش، سالم به‌در آمدند،) از آن نهر گذشتند، (از کمی نفرت خود، ناراحت شدند؛ و عده‌ای) گفتند: «امروز، ما توانایی مقابله با (جالوت) و سپاهیان او را نداریم.» اما آنها که می‌دانستند خدا را ملاقات خواهند کرد (و به روز رستاخیز، ایمان داشتند) گفتند: «چه بسیار گروه‌های کوچکی که به فرمان خدا، بر گروه‌های عظیمی پیروز شدند!» و خداوند، با صابران و استقامت‌کنندگان است.

وَ لَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَ جُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أفرغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ ثَبَّتْ أقدامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۲۵۰)

و هنگامی که در برابر (*جالوت*) و سپاهیان او قرار گرفتند گفتند: «پروردگارا! پیمانه شکیبایی و استقامت را بر ما بریز! و قدمهای ما را ثابت بدار! و ما را بر جمعیت کافران، پیروز بگردان!

^۳ نهج البلاغه، نامه ۵۳

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَ لَكِنِ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (251)

سپس به فرمان خدا، آنها سپاه دشمن را به هزیمت وا داشتند. و «داوود» (نوجوان نیرومند و شجاعی که در لشکر «جالوت» بود)، «جالوت» را کشت؛ و خداوند، حکومت و دانش را به او بخشید؛ و از آنچه می‌خواست به او تعلیم داد. و اگر خداوند، بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، زمین را فساد فرا می‌گرفت، ولی خداوند نسبت به جهانیان، لطف و احسان دارد.

-فرمانبرداری سازمانی

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلِئِكِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّهِمْ ائْتِنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَانِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۲۴۶ بقره)

آیا مشاهده نکردی جمعی از بنی اسرائیل را بعد از موسی، که به پیامبر خود گفتند: «زمامدار (و فرماندهی) برای ما انتخاب کن! تا (زیر فرمان او) در راه خدا پیکار کنیم. پیامبر آنها گفت: «شاید اگر دستور پیکار به شما داده شود، (سرپیچی کنید، و) در راه خدا، جهاد و پیکار نکنید!» گفتند: «چگونه ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، در حالی که از خانه‌ها و فرزندانمان رانده شده‌ایم، (و شهرهای ما به وسیله دشمن اشغال، و فرزندان ما اسیر شده‌اند)؟!» اما هنگامی که دستور پیکار به آنها داده شد، جز عده کمی از آنان، همه سرپیچی کردند. و خداوند از ستمکاران، آگاه است.

-پایبندی به اعتقادات

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ (۱۷۳ بقره)

اینها کسانی بودند که (بعضی از) مردم، به آنان گفتند: «مردم [لشکر دشمن] برای (حمله به) شما اجتماع کرده‌اند؛ از آنها بترسید!» اما این سخن، بر ایمانشان افزود؛ و گفتند: «خدا ما را کافی است؛ و او بهترین حامی ماست.»

وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقَطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (۷ انفال)

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

و (به یاد آرید) هنگامی را که خداوند به شما وعده داد که یکی از دو گروه [کاروان تجاری قریش، یا لشکر مسلح آنها] نصیب شما خواهد بود؛ و شما دوست می‌داشتید که کاروان (غیر مسلح) برای شما باشد (و بر آن پیروز شوید)؛ ولی خداوند می‌خواهد حق را با کلمات خود تقویت، و ریشه کافران را قطع کند؛ (از این رو شما را بر خلاف میلان با لشکر قریش درگیر ساخت، و آن پیروزی بزرگ نصیبتان شد).

-وَ اسْتَکْبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ (۳۹ قفص)

(سرانجام) فرعون و لشکریانش بدون حق در زمین استکبار کردند، و پنداشتند بسوی ما بازگردانده نمی‌شوند!

-يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (احزاب ۹)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! نعمت خدا را بر خود به یاد آورید در آن هنگام که لشکرهایی (عظیم) به سراغ شما آمدند؛ ولی ما باد و طوفان سختی بر آنان فرستادیم و لشکریانی که آنها را نمی‌دیدید (و به این وسیله آنها را در هم شکستیم)؛ و خداوند همیشه به آنچه انجام می‌دهید بینا بوده است.

وَ لَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ مَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَ تَسْلِيمًا (احزاب ۲۲)

(اما) مؤمنان وقتی لشکر احزاب را دیدند گفتند: «این همان است که خدا و رسولش به ما وعده داده، و خدا و رسولش راست گفته‌اند!» و این موضوع جز بر ایمان و تسلیم آنان نیفزود.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَ مَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا (۲۳ احزاب)

در میان مؤمنان مردانی هستند که بر سر عهده‌ای که با خدا بستند صادقانه ایستاده‌اند؛ بعضی پیمان خود را به آخر بردند (و در راه او شربت شهادت نوشیدند)، و بعضی دیگر در انتظارند؛ و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد و پیمان خود ندادند.

-فرمانده مطلق

- وَ إِنَّ جُنُودَنَا لَهُمُ الْعَالِبُونَ (صافات ۱۷۳)

و لشکر ما پیروزند!

وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (فتح ۷)

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

لشکریان آسمانها و زمین تنها از آن خداست؛ و خداوند شکست‌ناپذیر و حکیم است!

- تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (ملک)

پربرکت و زوال‌ناپذیر است کسی که حکومت جهان هستی به دست اوست، و او بر هر چیز تواناست.

- أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (فیل ۱)

آیا ندیدی پروردگارت با فیل سواران [لشکر ابرهه که برای نابودی کعبه آمده بودند] چه کرد؟!

-دفاع مشروع؛

فرماندهی برای دفاع، حمایت از آزادی، گسترش اسلام و استوار ساختن پایه‌های صلح و عدم توجه به جنبه‌های کشورگشایی و استعمارگری وظیفه ذاتی فرماندهان اسلامی است.

-تهیه عده و عده برای روز موعود؛

وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (۶۰)

هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آنها [دشمنان]، آماده سازید! و (همچنین) اسبهای ورزیده (برای میدان نبرد)، تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید! و (همچنین) گروه دیگری غیر از اینها را، که شما نمی‌شناسید و خدا آنها را می‌شناسد! و هر چه در راه خدا (و تقویت بنیه دفاعی اسلام) اتفاق کنید، بطور کامل به شما بازگردانده می‌شود، و به شما ستم نخواهد شد!

قبلا از انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، تمامی تجهیزات نظامی ایران از سوی کشورهای دیگر مخصوصاً غرب و در رأس آن آمریکا تأمین می‌شد حتی توان نظامی و نیروهای نظامی نیز از سوی نظامیان بیگانه، فرماندهی و آموزش داده می‌شد. پس از انقلاب اسلامی و روی کار آمدن نظام جمهوری اسلامی؛ از آنجا که غرب منافع خود را در خطر دید به مخالفت‌های همه جانبه با این انقلاب نوپا پرداخت؛ به نحوی که به تحریم‌های گسترده روی آورد. اما در چنین شرایطی و از سوی دیگر تحمیل جنگ علیه کشور عزیزمان، شاهد بودیم که فرماندهان و مسئولان نظامی با اتکاء و اعتماد به نیروها و منابع داخلی، تمامی نیازهای خود را تأمین کردند و همینک کشور اسلامی

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

ایران یکی از توانمندترین و مجهزترین نیروهای نظامی منطقه و اسلامی را دارا می‌باشد و این میسر نبود جز با تکیه بر ایمان و اعتماد به توان داخلی کشور.

-آگاه به زمانه؛

فرمانده متعهد و مکتبی کسی است که موقعیتها را بشناسد و به امور جهان آگاهی داشته باشد. در زمان جنگ، با تمام توان به جنگ بپردازد و هنگامیکه در موقعیت صلح قرار گرفت با هوشیاری تمام صلح را بپذیرد. هیچ قانونی را جز اسلام نمیشناسیم که به مجرد تقاضای صلح از سوی دشمن، بدون قید و شرط و در هر اوضاع و احوالی، موافقت با آن را جایز بشمرد. صلح اسلامی نوری است که پرتو آن روشنی بخش همه مردم است. (شیت خطاب، ۱۳۷۸)

یکی از تلاشهای قهرمانه پیامبر اسلام «ص» در پرتو پیمان عقبه اول و عقبه دوم بود که بدون جنگ و خونریزی، برای آن حضرت پیروزی به دنبال داشت که موجب گسترش اسلام شد.

-آگاهی نسبت به شیوه‌های فرماندهی؛

رفتار رسول خدا «ص» و از آن جمله عملکرد نظامی آن حضرت، سنت لازم‌الاجرای هر زمان و مکانی است. آیا پیروان وی برای پیروزی بر دشمنان خود باید منتظر معجزه باشند یا طبق فرمان قرآن کریم برای دستیابی به این پیروزی تلاش نمایند.

رسول خدا «ص» با آنکه فرماندهی خودساخته بود و به وعده‌های الهی بیش از هر کسی آگاهی داشت اما بی‌تردید پیروزی آن حضرت در پرتو شجاعت، تسلط بر اعصاب و در بدترین شرایط، تصمیم‌های سریع و قاطع در خطرناکترین اوضاع، اراده خلل‌ناپذیر در تهیه اسباب پیروزی و نیز به سبب اجرای کلیه اصول شناخته شده جنگ در تمامی میدانهای نبرد بود. شخصیت ممتاز آن حضرت از دیگر عوامل برتری وی در نبردها بود.

-اطاعت از اوامر الهی؛

أَمِنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لَأَنْفَرَقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا
عُفْرَانِكَ رَبَّنَا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ^۴

^۴ بقره ۲۸۵

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

پیامبر، به آنچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده، ایمان آورده است. (و او، به تمام سخنان خود، کاملاً مؤمن می‌باشد.) و همه مؤمنان (نیز)، به خدا و فرشتگان او و کتابها و فرستادگانش، ایمان آورده‌اند؛ (و می‌گویند): ما در میان هیچ یک از پیامبران او، فرق نمی‌گذاریم (و به همه ایمان داریم). و (مؤمنان) گفتند: «ما شنیدیم و اطاعت کردیم. پروردگارا! (انتظار) آموزش تو را (داریم)؛ و بازگشت (ما) به سوی توست.»

-صبر و شکیبایی؛

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ^۵

اما پروردگار تو نسبت به کسانی که بعد از فریب خوردن، (به ایمان بازگشتند و) هجرت کردند؛ سپس جهاد کردند و در راه خدا استقامت نمودند؛ پروردگارت، بعد از انجام این کارها، بخشنده و مهربان است (و آنها را مشمول رحمت خود می‌سازد).

...وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ أُولَ الْبَأْسِ أُولَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَ الَّذِينَ هُمْ الْمُتَّقُونَ^۶

...کسانی که به عهد خود -به هنگامی که عهد بستند- وفا می‌کنند؛ و در برابر محرومیتها و بیماریها و در میدان جنگ، استقامت به خرج می‌دهند؛ اینها کسانی هستند که راست می‌گویند؛ و (گفتارشان با اعتقادشان هماهنگ است)؛ و اینها هستند پرهیزکاران!

-شجاعت و دلاوری؛

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُولُوهُمْ^۷ الْاُدْبَارَ^۷

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که با انبوه کافران در میدان نبرد روبه‌رو شوید، به آنها پشت نکنید (و فرار ننمایید)!

شجاعت فردی رسول خدا «ص» در همه زمینه‌ها آشکار است. چه در امور نظامی، چه در امور غیرنظامی؛ تصمیم آن حضرت مبنی بر پذیرش جنگ بدر که نخستین جنگ سرنوشت‌ساز مسلمانان بود بی‌نهایت شجاعانه است (بخاطر کمی نیروهایش که در صورت عدم پیروزی، آینده اسلام به خطر می‌افتاد)؛ شجاعت آن حضرت در جنگ خندق پس از پیمان‌شکنی یهودیان و همچنین نبرد مستقیم در خط مقدم جنگ بدر از نمونه‌های آن است.

^۵ نحل ۱۱۰

^۶ بقره ۱۷۷

^۷ انفال ۱۵

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

همچنین شجاعت حضرت علی «ع» در جنگ خندق با آنکه نوجوانی بیش نبودند؛ اعلام آمادگی کردند و با عمر بن عبدود به مبارزه برخاستند و در نهایت پیروز شدند.^۸

-تقدم آرمانهای والای انسانی و اسلامی به هر چیزی؛

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ^۹

بگو: «اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و طایفه شما، و اموالی که به دست آورده‌اید، و تجارتی که از کساد شدنش می‌ترسید، و خانه‌هایی که به آن علاقه دارید، در نظرتان از خداوند و پیامبرش و جهاد در راهش محبوبتر است، در انتظار باشید که خداوند عذابش را بر شما نازل کند؛ و خداوند جمعیت نافرمانبردار را هدایت نمی‌کند!

-اعتقاد به زندگی پس از مرگ؛

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ^{۱۰}

و به آنها که در راه خدا کشته می‌شوند، مرده نگویید! بلکه آنان زنده‌اند، ولی شما نمی‌فهمید!

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا^{۱۱}

کسانی که زندگی دنیا را به آخرت فروخته‌اند، باید در راه خدا بیکار نکنند! و آن کس که در راه خدا بیکار کند، و کشته شود یا پیروز گردد، پاداش بزرگی به او خواهیم داد.

-حفظ روحیه جهادی؛

روحیه جهادی هم در روزگار جنگ و هم در دوران صلح بر اندیشه مسلمانان حکومت می‌کند و هدف اولیه آن نابودسازی مادی و معنوی دشمن است. پس از پیروزی سپاه اسلام و از میان بردن توان مادی دشمن، نوبت به جنگ روانی می‌رسد که نیروی معنوی دشمن را

^۸ تاریخ یعقوبی، ج ۱، ص ۴۰۹

^۹ توبه ۲۴

^{۱۰} بقره ۱۵۴

^{۱۱} نساء ۷۴

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

نابود سازد؛ او را به تسلیم وا دارد و پیروزی خویش را کامل کند. تاریخ شاهد پیروزیهای فراوانی است که در پی آن نیروی مادی طرف شکست خورده و از میان رفته، اما نیروی معنوی او همچنان ثابت مانده است در نتیجه، آن پیروزی اندک زمانی، به طور ناقص استمرار یافته و پس از آن، غالب، مغلوب و مغلوب، غالب گردیده است.

-وحدت فرماندهی؛

فرمانبرداری مسلمانان در اجرای دستورهای فرماندهان نمونه بارز و عالی فرمانبرداری کامل در زمان رسول خدا «ص» بوده است. از آنجا که فرمانبرداری پایه سربازی است و ارتش ممتاز ارتشی است که به زیور اطاعت پذیری آراسته باشد؛ ارتش اسلامی را می توان ارتشی به معنای واقعی کلمه اطاعت پذیر شمرد. فرمانبرداری به مفهوم پیروی و اجرای فرامین از روی اشتیاق، خلوص، امانتداری و طیب خاطر است.

-ایمان راسخ؛

در جنگ پیامبر «ص» با قریش با آنکه مسلمانان می دانستند قریش از نظر نیرو و تجهیزات بر آنها برتری دارند و شمار نیروهایشان چند برابر آنهاست تا آخرین لحظه پایداری کردند؛ با آنکه کاروان قریش از چنگ آنها گریخته بود و هیچ انگیزه مادی نداشتند عازم جنگ شدند.

-جنگ شرافتمندانه؛

رسول خدا «ص» در مسیر بازگشت از جنگ حنین به کشته زنی برخورد کردند و فرمودند: «چه کسی این را کشته است؟ گفتند: خالد بن ولید؛ پس به یکی از همراهانشان فرمودند: خود را به خالد برسان و بگو که رسول خدا «ص» ترا به کشتن زنان و کودکان اجیر نمی کند.»

جنگ مسلمانان جنگی جوانمردانه بود زیرا آنان پیروزی را با ابزار شرافتمندانه جستجو می کردند و از ستم و تجاوز پرهیز داشتند.

-تصمیم گیری سریع و صحیح؛

فرماندهان برای اداره میدان نبرد، باید با تصمیم های درست و سریع نقشه های نظامی خود را به اجرا در آورند. این تصمیم ها به دو عامل بستگی دارند: یکی خردمندی فرمانده؛ دیگری دستیابی به اطلاعات مربوط به دشمن و منطقه نبرد. پیامبر اسلام «ص» به اذعان دوستان و دشمنان و مسلمانان و غیرمسلمانان دارای خردمندی فوق العاده ای بوده اند. همینکه توانسته اند انسانهای پراکنده را با وعده های الهی به دور هم جمع کنند و در جنگها به صورت یکپارچه عمل کنند نمونه این خردمندی است.

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

دستیابی به اطلاعات مربوط به دشمن و میدان نبرد از طریق گشتی های جنگی و شناسایی، جاسوسی، کمین، بازجویی اسیران، شناسایی شخصی و مشورت با افراد صاحب نظر میسر است.

-اراده نیرومند و استوار؛

پایداری یک تنه پیامبر اسلام «ص» از آغاز بعثت تا زمان رحلت دلیل به اراده قوی وی است. در کوران اذیتهای مخالفان و خطراتی که برایشان حادث می شد صبر پیشه ساختن و مهاجرت کردند تا اینکه نخستین هسته نیروهای مومن به اسلام شکل گرفت سپس با دشمنان اسلام در درون و برون مدینه به جهاد پرداختند.

-مسئولیت پذیری؛

رسول خدا «ص» مسئولیتهای سنگین نظامی و غیرنظامی را به عهده می گرفتند گرچه یاران نزدیک وی کمک و یاور ایشان بودند ولی سهم زیادی از مسئولیتها به دوش حضرت بود.

-روحیه تزلزل ناپذیر؛

پیروزی یا شکست، روحیه رسول خدا «ص» را دستخوش دگرگونی نمی ساخت و بر روحیه و اعصاب خود مسلط بودند. در جنگهای احد، احزاب و حنین کاملاً با روحیه بالا جلوی شکستها را گرفتند.

-دوراندیشی؛

دوراندیشی و یا دوربینی به مفهوم ضرورت تفکر و اندیشه و به کار بستن قدرت تخیل فرمانده درباره مجموعه احتمالات دور و نزدیک است، او باید بدترین احتمالات را در محاسبه خود بگنجد و نقشه هرگونه وضعیت احتمالی را ترسیم کند، تا هنگام نیاز آن نقشه ها را بدون تردید و تزلزل به کار بندد. مثلاً پذیرش صلح حدیبیه که آینده و آرامش مسلمانان را تضمین کرد.

-شناخت روحیات و استعدادها؛

رسول خدا «ص» با روحیات و استعداد نیروهایش آشنا بود و بخاطر همین آشنایی که حاصل شده بود هر مسئولیتی که بر عهده هر کس قرار می دادند به نحو احسن انجام می گرفت. رسول خدا «ص» برای هر یک از اشخاص مسئولیتهای مختص با روحیات و توانایی های آنها در نظر می گرفت. مثلاً «ابودجان» چون دلاور و نترس بود را به جنگ سخت می فرستاد و «حسان بن ثابت» را همراه زنان می گذاشت تا آنها را مواظبت کند و از اشعار او استفاده می کرد.

-اعتماد متقابل و دوستی دو جانبه؛

اعتماد رسول خدا «ص» به نیروهایش و بالعکس بسیار بالا بود. پذیرش صلح حدیبیه بخاطر اعتماد بالای نیروها به رسول خدا «ص» بود. همچنین رسول خدا «ص» در جنگ بدر با توجه به عده کم آنها اعتماد کرد و همین عده کم به پیروزی رسیدند.

پیامبر اکرم «ص» فرمانده مسلمانان بود و با یاران خود رابطه دوستی نزدیکی داشت. وی یاران را دوست می‌داشت و یاران وی نیز رسول خدا «ص» را دوست داشتند. به گونه‌ای که در جنگها مثلاً شخصی که خانوادگی در جنگ بودند احوال و سلامتی رسول خدا «ص» را زودتر از احوال سلامتی خانواده خود جویا می‌شدند و سلامتی فرمانده‌شان (پیامبر اسلام «ص») را بر سلامتی خانواده خود ترجیح می‌دادند. چشمان پیامبر «ص» بر شهیدان جنگ موته گریست. آن حضرت با کسی دست می‌داد هرگز دستش را پیش از او عقب نمی‌کشید. مردم را با تبسم و گشاده‌رویی دیدار می‌کرد، از غیبت بیزاری می‌جست و همیشه در سلام کردن بر یارانش پیشی می‌گرفت به راستی که دوستی میان فرمانده و سرباز چه باشکوه است.

-شخصیت؛

عروه بن مسعود «ص» پس از بازگشت از مذاکره با رسول خدا «ص» خطاب به قریش می‌گوید: ای گروه قریش! من با خسرو، قیصر و نجاشی در کشورهایشان دیدار کرده‌ام. اما به خدا سوگند هیچ پادشاهی را چون محمد نیافتم، هرگاه وضو می‌سازد نمی‌گذارند آب وضویش به زمین بریزد. با آنکه رسول خدا «ص» شخصی فروتن، بردبار، مهربان و دلسوز بود اما هیچکس نمی‌توانست صدایش را از صدای او بلندتر کند یا به چهره مبارکش خیره شود.

-توانایی جسمی؛

رسول خدا «ص» از توان جسمی بسیار بالایی برخوردار بود. در حفر خندق برای شکستن صخره‌های بزرگ و محکم به اصحاب کمک می‌کردند. آن حضرت در کار نگهبانی، شناسایی و راهپیمایی طولانی و دشوار در همه فصلهای سال با یارانش شرکت می‌کرد.

نمونه دیگر توانایی جسمی حضرت علی «ع» در جنگ خیبر است که گفته شده آن حضرت در خیبر را با آنکه بسیار بزرگ و سنگین بوده است را از قلعه خیبر جدا کردند.^{۱۲}

-آشنایی و به کارگیری اصول جنگ؛

^{۱۲} مسند احمد بن حنبل، ج ۶، ص ۸

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

رسول خدا «ص» با فطرت پاک خویش که گواه استعداد فطری وی برای فرماندهی است با اصول جنگ آشنا بود. وی با به کار بستن این اصول پیروزیهای زیادی به دست آورد. در عملکرد نظامی پیامبر «ص» نمونه‌های زیادی از کاربرد اصول ده‌گانه جنگی یعنی: هدف، آفتد، غافلگیری، تمرکز قوا، صرفه‌جویی در قوا، تأمین، مانور، وحدت فرماندهی، روحیه و تدارکات وجود دارد.

- مساوات؛

رسول خدا «ص» نه تنها در هر کاری با یارانش به مساوات رفتار می‌کرد، بلکه انجام برخی از کارهای پرخطر را خود به عهده می‌گرفت، تلاش آن حضرت چندین برابر دیگران بود. هنگام حرکت به جنگ بدر، هفتاد شتری که در اختیار داشت را میان یارانش تقسیم کرد و سهم حضرت، علی «ع» و مرثدبن‌ابی‌مرثد تنها یک شتر بود که به نوبت سوار می‌شدند.

- مشورت؛

رسول خدا «ص» در هر کار نظامی و غیرنظامی با یاران خود مشورت و رایزنی می‌کرد؛ در همه غزوها به جزء حدیبیه به مشورت پرداخت حتی در غزوه احد علی رغم میل باطنی خود که ترجیح می‌داد در مدینه بماند به مشورت یاران خود گوش دادند و از شهر بیرون رفتند. حضرت علی «ع» می‌فرمایند: «لا ظهیر کالمشاوره؛ پشتوانه‌ای همچون مشورت نیست»^{۱۳} همچنین می‌فرمایند: «من استبد برایه هلك و من شاور الرجال شارکها فی عقولها؛ کسی که در رای خویش مستبد باشد، هلاک می‌شود و کسی که با مردان مشورت نماید، در عقلهای آنان شریک خواهد شد»^{۱۴}

- شیوه‌های نو؛

رسول خدا «ص» در جنگهای مختلف، شیوه‌های مختلف به کار می‌بستند. در جنگ بدر با به کارگیری شیوه صف، بر نیروی قریش که سه برابر نیروهای مسلمانان بودند و به شیوه جنگ و گریز مبارزه می‌کردند پیروز شدند. در غزوه خندق، پیشنهاد حفر خندق دادند که در آن زمان شیوه جدیدی بود.

- مسئولیت فرماندهان در زمان صلح؛

^{۱۳} نهج البلاغه، حکمت ۵۴

^{۱۴} همان، حکمت ۱۶۱

Iron Academy of
Science and Technology

حضرت امیر «ع» که امام امت اسلامی بود و بالاترین مقام حکومتی، سیاسی را در اختیار داشت نسبت به نیروهای مسلح و سربازان و ارتش اسلامی، فرماندهی کل قوا را بر عهده داشت و مسائلی را پیرامون ویژگیها و نقش فرماندهان در زمان صلح را بیان می کنند از آن جمله:

۱- آگاهی از اوضاع سیاسی کشور؛

حضرت علی «ع» می فرماید: به خدا سوگند! از آگاهی لازم برخوردارم و هرگز غافلگیر نمی شوم که دشمنان ناگهان مرا محاصره کنند...^{۱۵}

۲- هشدار به جا به ملت؛

همچنین حضرت می فرماید: آگاه باشید! شیطان حزب خویش را گردآورده و سواره و پیادگان لشکر خود را فرا خوانده است اما من آگاهی و بینش و بصیرت خود را همچنان همراه دارم...^{۱۶}

۳- حفظ آمادگی و روحیه رزمی ملت؛

امیر مومنان علی «ع» می فرمودند: شما آماده پیکار باشید و ساز و برگ جنگ را فراهم کنید که آتش آن زبانه کشیده و شعله های آن بالا گرفته است.^{۱۷}

۴- آموزشهای حساب شده برای جهاد و شهادت؛

امیر مومنان «ع» همواره ارزشهای والای جهاد را به خوبی برای مردم و سربازان تفسیر می کردند.

...همانا جهاد دری است از درهای بهشت، خداوند آنرا بر روی دوستان مخصوص خود گشوده است. جهاد لباس تقوا، زره محکم و سپر مطمئن خداوند است.^{۱۸}

^{۱۵} خطبه ۶ نهج البلاغه

^{۱۶} خطبه ۱۰ نهج البلاغه

^{۱۷} خطبه ۲۶/۶ نهج البلاغه

^{۱۸} خطبه ۲۷ نهج البلاغه

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

۵- آموزش مستمر نظامی؛

امام علی «ع» می فرمایند: آنها که زره به تن دارند پیشاپیش قرار دهید و آنها که زره ندارند پشت سر آنها قرار گیرند؛ دندانها را روی هم فشار دهید که این کار تأثیر ضربه‌ها را بر سر کمتر می‌کند و در برابر نیزه‌ها در پیچ‌وخم باشید که در رد کردن نیزه دشمن موثر است...^{۱۹}

سایر ویژگیهایی که حضرت امیر «ع» در انتخاب فرماندهان به آنها توجه داشتند عبارت بودند از:

- حفظ آمادگی و روحیه رزمی امت اسلامی؛
- آموزشهای لازم برای جهاد و شهادت؛
- الگوسازی و ارائه سمبل‌های مقاومت؛
- افشاگری و پاسخ به شبهات دشمن؛
- انتخاب فرماندهان لایق؛

نتیجه‌گیری

اسلام همچنانکه در عرصه‌های سیاست و اقتصاد و اخلاق از نظامهای مستقلی برخوردار است در زمینه جنگ و دفاع نیز دارای نظام است. در این نظام مولفه‌هایی مانند ماهیت، اهداف، شرایط و قوانین و مقررات جنگ و صلح، عوامل پیروزی و شکست، وظایف و ویژگیهای فرماندهان و نیروها و بسیاری دیگر از مسائل دفاعی وجود دارد.

پس از طلوع اسلام از افق جزیره‌العرب و دعوت همگانی پیامبر «ص» بسیاری از مشرکان و یهودیان بنای ستیز و خصومت گذاشتند و برای محو اسلام به جنگ متوسل شدند. مسلمانان هم با نزول آیه اذن جهاد^{۲۰} (حج/۳۹) اجازه یافتن تا از دین خدا و کیان اسلام دفاع کنند.

^{۱۹} خطبه ۱۲۴ نهج البلاغه

^{۲۰} أذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ (۳۹)

به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل گردیده، اجازه جهاد داده شده است؛ چرا که مورد ستم قرار گرفته‌اند؛ و خدا بر یاری آنها تواناست.

Iron Academy of
Science and Technology

www.ISEAS.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

www.Listjournal.ir

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

ظهور و پیروزی انقلاب اسلامی و همچنین شروع جنگ تحمیلی از سوی مستکبرین به سرکردگی صدام حسین، یک بار دیگر رنگ و بوی اسلام در تمامی فعالیتهای جاری و ساری شد و تمامی فعالیتهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و ... صبغه اسلامی به خود گرفت.

اسلام دینی است که متعلق به زمان و مکان خاصی نیست، دین اسلام در تمامی زمانها و مکانها کاملاً ساری و جاری بوده و همیشه هم بسیار نو بوده است. بنابراین با اعتقاد به این نکته می توان ادعا نمود که با توجه به قرآن کریم و سنت پیامبر عظیم الشان «ص» و همچنین سخنان گهربار حضرت علی «ع» که در نامه ۵۳ آن حضرت به مالک اشتر آمده است؛ ویژگیها و خصوصیات فرماندهان و سپاهیان را همانند آنچه در متن آورده شد به عنوان ویژگیهای قابل تحسین آنها در همه دورانها بر شمرد. همین ویژگیها است که فرماندهان زمان جنگ تحمیلی را به نحو احسن شاخص گرداند و با این روحيات دینی و اسلامی و الگوپذیری از قرآن و سنت و نهج البلاغه بود که توانستند کارنامه بسیار درخشان در هشت سال دفاع مقدس رقم بزنند و به دنیا ثابت کنند که هستند هنوز هم مردانی که با آراسته شدن به زیور دین مبین اسلام می توانند به فرماندهان عالی رتبه ای تبدیل شوند که در دنیا حرف اول را میزنند.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. شیت خطاب، محمود، شیوه فرماندهی پیامبر «ص»، ترجمه عبدالحسین بینش، تهران، مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه، ۱۳۷۸
۴. آشفته تهرانی، امیر، جامعه شناسی جنگ و نیروهای ارتشی، تهران، دانژه، ۱۳۹۰
۵. دشتی، محمد، امام علی «ع» و امور نظامی، قم، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین «ع»، ۱۳۷۹
۶. امامی، محمدجعفر، درسهایی از نظام دفاعی اسلام، قم، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۷
۷. بستانی، محمد، استراتژی نظامی امام علی «ع»، ترجمه حسن علی اکبری، سازمان تحقیقات خودکفایی بسیج، ۱۳۷۸
۸. مردی، رحمتی، مهدی، علی اصغر، قوای مسلح در اندیشه امام خمینی «س»، تهران، موسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۸۶

۹. بشریه، حسین، جامعه‌شنای سیاسی، تهران، نشر نی، ۱۳۹۲
۱۰. ازغندی، علیرضا، ارتش و سیاست، تهران، قومس، ۱۳۹۰
۱۱. اخوان کاظمی، مسعود، نظامیان و سیاست از منظر جامعه‌شناسی سیاسی، کرمانشاه، رازی، ۱۳۸۸
۱۲. می‌پر، پیتر، جامعه‌شناسی جنگ و ارتش، ترجمه علیرضا ازغندی و محمدصادق مهدوی، نشر قومس، ۱۳۷۱
۱۳. فیض‌پور، محمدحسین، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در ایران، الوان، ۱۳۸۰